

UDK:091

Olmos TOSHEV,
Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: toshevolmas85@bk.ru

TDPU kafedra mudiri M.X.Tillavoldiyeva taqrizi asosida

IJTIMOY KONFLIKTLAR HAQIDAGI TA'LIMOTLAR TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijtimoiy konfliktlar haqidagi ta'limotlar tarixi ijtimoiy-siyosiy nuqtai nazardan tahlil etilgan. XIX-XX asrlar mahsuli bo'lgan Konfliktologiya sohasi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar uchun muhim metodologik ahamiyat kasb etadi. Zero, mazkur sohadagi bilimlarni o'rganish ijtimoiy hayotimiz uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Konflikt, qarama-qarshilik, muros, kelishuv, ijtimoiy konflikt, nizo, ijtimoiy guruh, manfaat, sub'ekt, ob'ekt, ijtimoiy vaziyat.

АНАЛИЗ ТЕОРИЙ О СОЦИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТАХ

Аннотация

В данной статье анализируется история учений о социальных конфликтах с социально-политической точки зрения. Область конфликтологии, являющаяся продуктом XIX-XX веков, имеет важное методологическое значение для общественно-политических процессов. Ведь изучение знаний в этой области имеет актуальное значение для нашей общественной жизни.

Ключевые слова: Конфликт, противостояние, компромисс, соглашение, социальный конфликт, спор, социальная группа, интерес, субъект, объект, социальная ситуация.

ANALYSIS OF THEORIES ABOUT SOCIAL CONFLICTS

Annotation

This article analyzes the history of doctrines about social conflicts from a socio-political point of view. The field of conflictology, which is a product of the XIX-XX centuries, has an important methodological significance for socio-political processes. After all, the study of knowledge in this field is of urgent importance for our social life.

Key words: Conflict, opposition, compromise, agreement, social conflict, dispute, social group, interest, subject, object, social situation.

Kirish. O'tgan XX asr mahsuli bo'lgan konfliktologiya nazariyasi hozirgi zamon ijtimoiy-siyosiy hayotda barqarorlik va beqarorlikni ta'minlashda yetakchi rol o'ynamoqda. Bunda har bir ziddiyatlarning tarixiyiligi, zamonaviyligi, yoki, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ma'naviy ziddiyatlar sifatida ham namoyon bo'lishini ko'ramiz, albatta. Shu o'rinda, Sh.Mirziyoev: "Dunyoda hech qachon bir xil tong otgan emas" Mazkur ibora paydo bo'lganidan buyon ming yillar o'tdi. Bu butun koinot, tabiat va bashariyat doimiy o'zgarishda, yangilanishda deganidir. Darhaqiqat, insoniyat ham ana shu azaliy qonuniyat asosida yashaydi va hayot kechiradi[1]. Jamiyat taraqqiyoti hech bir hodisa abadiy bo'lolmagani kabi ijtimoiy-siyosiy hayotda barqarorlik va beqarorlikni ta'minlashda mana shunday ichki va tashqi o'zgaruvchanlik mavjudligini ko'rsatadi.

Ijtimoiy rivojlanishning konfliktologik paradigmasi ijtimoiy tizimni o'rganishning hozirgi zamon strategiyalaridan biridir. Ushbu modelning shakllanishi ijtimoiy mojarolar va inqirozlarni aniq tahlil qilish uchun funksionalizmdagi noaniqlikka javob sifatida paydo bo'ldi. Xususan, konfliktologiya murakkab ilmiy fan bo'lib, konfliktlarning mohiyati, mohiyati, sabablari, faoliyat ko'rsatish va rivojlanish qonuniyatlari, konfliktlarni bartaraf etish yo'llarini o'rganadi[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarixan jamiyatning ajralmas qismi bo'lgan din doimo ijtimoiy tabaqalanish manbai, ba'zan esa ijtimoiy ziddiyat quroli bo'lib kelgan. Bu dinning mavjudligi har doim chegaralarni belgilash, ozchilikni himoya qilish va o'z qadriyat ustuvorliklarini saqlash va tarqatishga urinish bilan bog'liqligi bilan izohlanadi. Diniy nizolar nafaqat diniy an'analar doirasida, balki dunyoviy va diniy sohalar o'rtasida ham yuzaga keladi. Shu jihatdan konflikt sotsial (ijtimoiy) o'zaro ta'sir(harakat)ning turlari sifatida, uning sub'ektlari va ishtirokchilari bo'lib alohida individlar, katta va kichik sotsial guruhlari va tashkilotlar keladilar. Mana shunday konfliktli qarama-qarshilik – tomonlarning o'zaro kurashi, ya'ni bir-biriga qarshi qaratilgan harakatlari sifatida paydo bo'ladi[3].

Sotsial konflikt asosida faqat sabablari o'zaro tubdan zid bo'lgan manfaat, ehtiyoj va qadriyatlar bo'lgan ichki ziddiyatlar yotadi; bu kabi ziddiyatlar tomonlarning ochiqdan-ochiq kurashi, real qarama-qarshilikka o'tib ketadi. Konfliktka to'qnashuvlarning kuch ishlatiladigan va kuch ishlatilmaydigan shakllari mavjud. Sotsial konflikt o'z ichiga raqib faoliyatini to'siq bo'layotgan yoki boshqa

odam(guruh)larga zarar yetkazayotgan individ yoki guruh faolligini oladi.

Konfliktlar problematikasi sohasida quyidagi terminlar qo'llaniladi: "bahs", "munozara", "savdolashuv, tortishuv", "raqobatchilik va nazorat qilinadigan to'qnashuvlar", "bilvosita va bevosita (to'g'ridan-to'g'ri) zo'ravonlik" kabilarni kiritish o'rinni[3].

Ijtimoiy konfliktlarning kelib chiqish sabablari guruhdagi jamiyatdagi har bir sinf, guruh va ijtimoiy tabaqada u mansub bo'lgan millat, xalq, hudud xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Shaxsni shakllanishida u yashayotgan muhit, kishilar va jamiyatning roli juda kattadir. Chunki, ijtimoiy muhitdagi turli hodisalar odamning ongiga bevosita ta'sir qilib, unda chuqur iz qoldiradi.

Xususan, Konfliktologiya hamjamiyatida konfliktologiya ilmiy jihatdan tugallangan shaklda faqat 20-asrning o'rtalarida shakllangan deb aytiladi, ammo insoniyatning ko'p asrlik tarixi shuni ko'rsatadiki, uzoq vaqtdan beri sayyoramizda to'qnashuvlar va ziddiyatlar doimo mavjud bo'lgan. Shu bilan birga ilg'or jamiyatlar doimo ularning oldini olish va hal qilish muammosiga javob topishga harakat qilgan. Konfliktologiya tarixida, qoida tariqasida, rivojlanishning besh davri shartli ajratiladi[4].

Birinci davr to'qnashuvlar va ziddiyatlar haqida birinchi ilmiy yondashuvlarning paydo bo'lishi (miloddan avvalgi VI-VII asrlar va taxminan 19-asr o'rtalarigacha). Bu davrda konfliktologik bilimlar odamlarning konflikt turlari, haqiqiy konfliktli o'zaro munosabatlardagi xatti-harakatlar tamoyillari va qoidalari to'g'risidagi amaliy bilimlari sifatida shakllandi va rivojlandi. Xuddi shu davrda konfliktlar haqidagi birinchi ilmiy bilimlar to'plana boshladi. Konflikt falsafa, huquq va psixologiya doirasida o'rganila boshlandi, lekin mustaqil o'rganish predmeti sifatida alohida ajratilmadi.

Ikkinchi davr – (19-asr o'rtalari – 20-asrning 20-yillari boshlari) – konfliktologiya nazariyalari va xususiy tarmoqlarining paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishi davri. Bu mojarolar muammosi bo'yicha ochiq ilmiy nashrlarning birinchi «to'lqini» sifatida shakllandi.

Uchinchi davr (20-yillarning o'rtalari – XX asrning 50-yillari boshlari) konfliktni mustaqil hodisa sifatida boshqa fanlar (ijtimoiy falsafa, psixologiya, pedagogika, siyosatshunoslik va sotsiologiya) doirasida o'rganishdir. Mojarolarni o'rganish intensivligi doimiy ravishda oshib bordi, ammo davr oxiriga kelib vaziyat keskin o'zgardi va nashrlarning deyarli to'liq yo'qligi bilan tavsiflanadi. Bu ikkinchi

jahon urushi davri va umuman o'sha davrdagi gumanitar fanlar bilan bog'liq vaziyat bilan bog'liq.

To'rtinchi davr - (50-yillarning o'rtalari - XX asming 80-yillari o'rtalari) - har yili konfliktologiya fanining gullagan davri sifatida ajralib turadi. Bu davrda Konflikt muammosi bo'yicha ilmiy ishlar nashrlar chop etilib, birinchi tadqiqotlar himoya qilinadi, fanlararo ilk tadqiqotlar paydo bo'ladi, konfliktologiya mustaqil fan sifatida shakllana boshlaydi. Uning predmeti ijtimoiy tizimlar va quyi tizimlarning hayoti, faoliyati va rivojlanishi jarayonlarini «mojaro» toifasi orqali tushuntirishdir.

Beshinchi davr - (80-yillarning oxiri - hozirgi kun). Bu davrda har yili konfliktologiya muammolariga oid ilmiy nashrlar soni doimiy ravishda oshib bormoqda, konfliktologiya markazlari, jamiyatdagi nizolarni o'rganish va hal etish bo'yicha mintaqaviy va xalqaro guruhlar tashkil etilmoqda.

Konfliktlarga to'la bu dunyoda qanday qilib, to'g'ri qaror qabul qilish hamda muammoli vaziyatlardan talafot va yo'qotishlarsiz chiqib ketish mumkin, degan savolga ko'plab tarixchi, sotsiolog, siyosatshunos, psixolog, pedagog va huquqshunos olimlar javob izlashgan. Ammo, nizo va konfliktlarni boshqarish hamda tinchlikni saqlab qolishning universal formulasi hanuzgacha topilmagan. Dissertatsiyada ana shu masalaning yechimini topishga harakat qilingan.

«Konflikt» aslida arabcha so'z bo'lib, «bir-biriga xiloflik, fikriy qarama-qarshilik, akslik», «murosaga keltirib bo'lmaydigan qarama-qarshilik, dushmanlik, adovat», «muhokama yuritishda, matnda, nazariyada va umuman predmet, hodisalarda biri ikkinchisini inkor etadigan ikki mulohazaning mavjudligi va ular o'rtasidagi munosabatlar» kabi ma'nolarni anglatadi[5]. Bu so'z «kelishmovchilik», «to'qnashuv», «kurash», «mojaro» va boshqa shu kabi tushunchalarning barchasini umumlashtirish maqsadida ishlatiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Konfliktlar borasidagi yangi nazariy-tahliliy motivlar polyak olimi, yurist Lyudvig Gumplovich ijodida ham uchraydi. Jahon tarixining — irqalar o'rtasidagi doimiy kurashdan iborat ekanligini e'tirof etgan olim, irqalarning yuzaga kslishi hamda ularning bir-biridan farqini biologik jihatdan emas, balki ular madaniyatlarining o'ziga xos xususiyatlaridandir deb hisoblaydi. Alohida irq — o'ziga xos bir madaniyatdir. Shu bois konfliktlarning sabablarini faqat inson tabiatidagina emas, balki o'ziga xos mavjud madaniyat tiplarining ijti-moiy fenomenidan izlash kerak. Negaki madaniyatlar ijtimoiy fenomeni konfliktlarning qanday tus olishini oddiydan to murakkabgacha bo'lgan bosqichlarining ijtimoiy hayot talablariga monand o'zgarib borishi jarayonidagi ilk ma'lumotlarni berishi mumkin.

L.Gumplovichning jamiyatdagi ijtimoiy konfliktlar tabiatiga nisbatan munosabatlarini uch asosiy tezisga bo'lish mumkin:

konfliktlar tarixiy jarayon negizi, ularning hammasi turli xarakterga ega bo'lsalarda, taraqqiyot omili hisoblanadi;

jamiyatning hukmronlar va bo'ysunuvchilar(xizmatkorlar)ga bo'linishi, shuningdek, ular o'rtasidagi munosabatlarining nouygunligidan kelib chiqadigan konfliktlar ham abadiy hodisadir;

konfliktlar jamiyatning birlashuviga yordam beradi, keng birlashmalarining shakllanishini ta'minlaydi[6].

Yirik konfliktlar nazariyasi bo'yicha nazariyotchilar T.Gobbs, G.Spenser va K.Marks tomonidan ilgari surilgan nazariyalardagi farqlar tadqiqot jarayoniga dastlabki tahlil

birliklarining hal qiluvchi ta'sirini ko'rsatadi. Iqtisodiy sinflar, birinchi navbatda, Karl Marksning tahlil birliklari bo'lsa-da, T.Gobbs va G.Spenser kabilar tadqiqotlarida shaxslar va jamiyat o'rtasidagi munosabatlariga ko'proq e'tibor qaratadilar. Biroq konflikt paradigmasi faqat iqtisodiy tahlil bilan cheklanib qolmaydi.

Tahlil va natijalar. Mashhur nemis nazariyotchisi Georg Zimmel kichik guruhlardagi nizolarni o'rganishga ayniqsa qiziqadi. U yaqindan bog'liq bo'lgan bir guruh a'zolari o'rtasidagi mojarolar bir guruhga mansublik hissini baham ko'rmaydigan odamlar o'rtasidagi mojarolarga qaraganda kuchliroq bo'lishini kuzatadi. Shu jihatdan, Georg Zimmel ishlab chiqqan ijtimoiy o'zaro ta'sirni tahlil qilish nazariyasida ijtimoiy o'zaro ta'sirning barcha shakllari “ijtimoiy jarayonlar”, “ijtimoiy turlar” va “rivojlanish modellari” ga bo'linadi:

Ijtimoiy jarayon ijtimoiy o'zaro ta'sirning nisbatan sodda va barqaror shaklidir. Ijtimoiy jarayonlarga quyidagilar kiradi: guruhga majburlash va birdamlik; elementar kollektiv xatti-harakatlar; kichik guruhning rasmiy xususiyatlari; uch yoki undan ortiq o'zaro ta'sir ishtirokchilarini sotsializatsiya qilish; «hukmronlik - bo'ysunish» shaklidagi o'zaro ta'sir; ziddiyat va boshqalar.

Ijtimoiy tiplar - o'zaro ta'sirda ishtirok etadigan shaxsning barqaror xususiyatlari: vositachi, bo'ysunuvchi, o'rta chiziq tarafdori va boshqalar.

Rivojlanish shakllari: tegishli shakllarning differentsial rivojlanishi; ijtimoiy tabaqalanish; rivojlanishning birinchi va oxirgi bosqichlarida shakllarning o'xshashligi; mazmunli xulq-atvor namunalaridan mohiyatan mexanik va ma'nosiz bo'lgan, qandaydir oliy maqsad yo'lida tashkil etilganda ma'noga ega bo'lgan shakllarga o'tish va hokazo[7].

Shu jihatdan Kenneta Boulding fikricha, ijtimoiy ziddiyatning ikki jihatini o'rganish va tadqiq etish dolzarb hisoblanadi. Xususan, statik va dinamik konfliktlar. Statik - konflikt ishtirokchilari (sub'ektlari) (shaxslar, tashkilotlar, guruhlar) va ular o'rtasidagi munosabatlar tahlili = tasnifi: etnik, diniy, professional. Dinamik - odamlarning konfliktli xatti-harakatlarida harakatlantiruvchi kuchlar sifatida tomonlarning manfaatlarini o'rganadi = konflikt dinamikasini aniqlash = tomonlarning tashqi stimullarga javoblari majmui mavjud[8]. Mana shunday konfliktlar mazmun mohiyatida ijtimoiy voqelikning chuqur dinamikasi namoyon bo'ladi. Zotan, barcha davrlarda inson va jamiyat o'rtasidagi axloqiy munosabatlar siyosiy, huquqiy, iqtisodiy mezonlar asosida boshqarilgan. Ayniqsa, sharq xalqlarida, xususan, xalqimizning insoniy munosabatlar asosini axloq va axloqiylik tashkil etgan: siyosiy, huquqiy, iqtisodiy munosabatlar zaminida ham axloqiy mezonlar ustunlik qiladi[9].

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni ta'kidlash o'rinliki, mavjud tarixan shakllangan konfliktlar rivojlanishning umumiy qonuniyatlari mavjud. Jamiyatda ijtimoiy barqarorlikka erishishi uchun konfliktlarni batafsil o'rganish va tahlil qilish jamiyatga nizolarni nazorat qilish, ularni boshqarish va oqibatlarini bashorat qilish imkonini beradi. Bu esa jamiyatni ijtimoiy boshqarishda umumlashtiruvchi nazariyani - nizolarning umumiy nazariyasini yaratish imkoniyatini beradi. Shu jihatdan, bizning fikrimizcha, konflikt yoki nizo ijtimoiy hayotdan ajralmas hodisa hisoblanadi. Konfliktning mazmun-mohiyatida ma'lum bir vaziyat yotadi. Bunda har bir tomon boshqa tomonning manfaatlariga mos kelmaydigan va qarama-qarshi pozitsiyani egallashga intiladigan vaziyat yetakchi rol o'ynaydi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2021. –B. 5.
2. Зеленков, М. Ю. Социальная конфликтология (базовый курс) / М. Ю. Зеленков. – М. : Юридический институт МИИТа, 2011. – С.15-16.
3. Шубаро О.В. К.Маркс и современные конфликтологические теории // <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/212685/1/493-501.pdf>
4. Зеленков, М. Ю. Социальная конфликтология (базовый курс) / М. Ю. Зеленков. – М. : Юридический институт МИИТа, 2011. – С.5-6.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80 000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. «Z» harfi / A. Madvaliev tahriri ostida. — Toshkent: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» davlat ilmiy nashriyoti, B.146–147.
6. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии. М., 1997.-С.78.
7. https://www.ntnu.ru/frontend/web/ngtu/files/org_structura/library/resurvsy/pervokursnik/ineu/sociolog/system/authors/zimel.html
8. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Теория социального конфликта](https://ru.wikipedia.org/wiki/Теория_социального_конфликта)
9. Muhammadjonova L. Davlat xizmatchisining axloqiy madaniyati. Usuliy qo'llanma. –Toshkent, “Adabiyot uchqunlari”nashriyoti, 2019. –B.4.